

Снежана Ј. Милојевић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу – Србија

Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија

e-mail: milojevic.snezana@yahoo.com

ФУНКЦИЈА АНЂЕЛА У ОПИСУ СТРАДАЊА И СМРТИ У СРПСКОЈ ЖИТИЈНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ XII И XIII ВЕКА

Анстракт: Трагом чињенице да је стара српска књижевност и стилски и семантички утемељена у библијски наратив, узели смо у обзир примере пројављивања анђела из Светог писма и истражили пандане истих у житијним текстовима старе српске књижевности XII и XIII века. Све Божије интервенције међу људима кроз анђеле – извршиоце Божије воље – контекстуализовали смо кроз три базичне функције ових бестелесних бића у средњовековном тексту: помоћ праведнима, кажњавање зла и анђеоско присуство у тренутку смрти јунака хагиографије.

Кључне речи: стара српска књижевност, житије, анђели, страдање, смрт.

Библијски примери пројављивања анђела

Постојање анђела, бестелесних небеских бића, у Библији се помиње већ у Књизи постања: изгнавши Еву и Адама, Бог је пред вратима раја оставио херувима с пламеним мачем¹. У навођењу задужења одређеном анђелу или анђелима и именовању Свевишњег као иницијатора, читава се ангеолошка онтологија: ова бестелесна бића створена су да буду извршиоци Божије воље. Оваква хијерархија симболично се преноси на свет живих, што је у житијном тексту исказано кроз чињеницу да се хагиографске личности окренуте монаштву одређују као земаљски пандани анђела: они, у оквиру својих могућности, врше Божију вољу међу људима.

Јустин Ћелијски објашњава да је трипостатни Бог (Отац, Син и Свети Дух), своју творачку силу најпре објавио кроз стварање духовног света:

„Он је из ничега створио сва духовна бића, обдаривши их по своме премудром благовољењу животом и духовно моралним особинама. Створени да буду извршиоци и весници воље Божје, ова су духовна бића названа анђели. А назив анђеос (ἄγγελος) име је не природе него дужности, и значи: гласник, весник²“.

О односу Бога и човека кроз анђеле, говори старозаветно Јаковљево сновиђење: он у сну види лестве (ова библијска слика је архитект *Лествице* Јована Лествичника³)

1 Његово задужење било је да чува дрво живота: „И изгнав човјека постави пред вртом Едемским херувима, с пламенијем мачем, који се вијаше и тамо и амо, да чува пут ка дрвету од живота“ (1 Мој 3, 24).

2 Ћелијски, интернет.

3 Реч је о књизи „која ће свим правим следбеницима Христовим послужити као поуздани водич и као лествица која се пење све до небеских двери и узноси оне који желе да дођу до неба“ (Богдановић 2008: 24). „Лествица припада књижевности аскетизма, њен предмет је духовни живот [...] Лествица заузима у византијској књижевности оно место са кога ће утицати на развијање

које стоје на земљи, а врхом дотичу небо; по тим лествама шетају анђели Божији, а на самом врху је Бог Отац⁴. Континуитет поменутом старозаветном виђењу налази се у првом делу Јовановог јеванђеља, сегменту о првим Христовим ученицима. После препознавања оваплоћења божанског у Сину Божијем од стране *чистих* Галилејаца⁵, мотивисан Натанаиловим чистим срцем и спремношћу да безусловно верује у њега, Исус Христос изговара: „Заиста, заиста вам кажем: Од сада ћете видети небо отворено и анђеле Божје како узлазе и силазе на Сина Човечјега“ (Јн 1, 51).

Нови завет истиче наративну функцију анђела као доносиоца добрих вести – Божијег дара упућеног одабраним појединцима. И поред добрих вести које анђео носи, у јеванђелским причама сусрет с овим метафизичким бићима испричан је као сусрет који првобитно изазива страх у човеку. Типски обрт у таквим сценама дешава се по следећој схеми: пројављују се анђели и обраћају смртнику; примаоци Божије милости уплашени су пред читим знаком божанске интервенције; схватају да су се ова духовна, бестелесна бића пред њиховим очима оваплотила добрим послом, и тек ослобођени априорног страха успевају да сагледају величину повлашћеног тренутка.

У оквирима овакве наративне схеме, анђео изазива страх у Захарију, када пред собом види анђела, доносиоца добрих вести о будућем породу. Страх нестаје уз најаву двоструке радости – да ће Захарије и његова жена Јелисавета добити потомка и да ће он бити рођен са мисијом (реч је о претечи, пророку и крститељу Светом Јовану)⁶. Овај дијалог између анђела Гаврила и бездетног Захарија утврђује већ поменуто ангеолошку онтологију: „Ја сам Гаврило који стојим пред Богом, и послан сам да ти говорим и да ти ово благовестим“ (Лк 1, 19).

На исти начин анђео Гаврило „девојци зарученој за мужа по имену Јосиф из дома Давидова“ (Лк 1, 26) доноси радосну вест о одабраности да роди Богомладенца. Страховање, изазвано овим необичним виђењем, отклања анђео речима да је пронашла благодат у Богу⁷. После изречене Божије воље долази до сагласја између неба и земље – не само да је по вољи Свевишњег Марија одабрана за ову мисију, већ се она усаглашава с оним за шта је предодређена, називајући себе *слушкињом* Божијом.

Анђели уплашеним пастирима најављују рођење Исуса Христа⁸, читаве војске анђела са неба силазе и најављују рођење Спаса човечијег⁹; Јосифу се анђео јавља у сну,

једнога одређеног типа духовности, карактеристичног за исихастичко монаштво“ (Богдановић 2008, 33).

4 „И дође на једно мјесто, и ондје заноћи, јер сунце бјеше зашло; и узе камен на оном мјесту, и метну га себи под главу, и заспа на оном мјесту. И усни, а то љестве стајаху на земљи а врхом тицаху у небо, и гле, анђели Божји по њима се пењаху и слажаху“ (1 Мој 28, 11-13).

5 „Нашли смо онога за кога писа Мојсеј у Закону и Пророци: Исуса, сина Јосифова, Назарећанина“ (Јн, 1, 44)

6 „А анђео му рече: Не бој се, Захарија, јер је услышена молитва твоја; и жена твоја Јелисавета родиће ти сина, и наденућеш му име Јован [...] Јер ће бити велики пред Господом, и неће пити вина и сикера; и испуниће се Духа Светога још у утроби матере своје, и многе ће синове Израилеве обратити Господу Богу њиховоме“ (Лк 1, 13-16).

7 „А она, видевши га, уплаши се од речи његове и мишљаше: Какав би ово био поздрав? И рече јој анђео: Не бој се Марија, јер си нашла благодат у Бога. И ево зачећеш и родићеш сина, и наденућеш му име Исус. Он ће бити велики, и назваће се Син Вишњег [...] А Марија рече анђелу: Како ће то бити кад ја не знам за мужа? И одговарајући анђео рече јој: Дух Свети доћи ће на тебе, и сила Вишњег осениће те; зато и оно што ће се родити биће свето, и назваће се Син Божји“ (Лк 1, 29-35).

8 „И беху пастири у ономе крају боравећи у пољу и чувајући стражу ноћу код стада свога. И гле, анђео Господњи стаде међу њих, и слава Господња обасја их; и испунише се страхом великим. И рече им анђео: Не бојте се; јер вам, ево, јављам радост велику која ће бити свему народу. Јер вам се данас роди Спас, који је Христос Господ“ (Лк 2, 10-11).

упућујући га у значај и величину безгрешног зачећа¹⁰; на исти начин га упозорава на смртну опасност: „Устани, узми дете и матер његову, па бежи у Египат, и буди онде док ти не кажем: јер ће Ирод тражити дете да га погуби“ (Мт 2, 13)¹¹.

Присуство анђела у Светом писму апострофира тренутак потврде исправности поступака одабраног појединца. Исусу Христу приступају анђели и служе му тек након четрдесетодневне изложености бесовима у пустињи, током чега је био суочен са искушењима Нечастивог кроз зло оваплоћено у лукавству и менталној манипулацији. Отпор последњем и најпримамљивијем искушењу (претпоставци да би могао бити земаљски цар уколико се одрекне свог метафизичког значења и сврхе), као и изговарање сопственог одређења утемељеног у окренутост божанским вредностима, бива повод за поменути манифестацију Божије благодети¹². Анђео даје снагу Исусу Христу током молитве на Маслиновој гори, како би се у тренутку прихватања Божије воље, у складу са смислом (промислом) његовог боравка на овоме свету, молио усрдније, „а зној његов беше као капље крви које капљу на земљу“ (Јк 22, 43).

Описи смрти и васкрсења Исуса Христа, и Бога и човека, рођеног ради искупљења грехова палог људског рода, као знања вишега рада рационализовани су анђелским присуством. Анђео је доносилац јеванђелске истине: после очекиваног узнемирења изазваног појавом анђела, смирење настаје уз сазнање јеванђелских лепих вести о победи живота над смрћу. Ово универзално знање преиначено на ниво земаљских параметара, описано је у сцени у којој анђели пред присутнима отварају Христов (празан) гроб, у коме нема оног ко се узнео у небо¹³.

У патристичкој литератури доста простора посвећено је визуелној форми њиховог пројављивања пред људима. Да би се схватило православно учење о анђелима и другим духовним бићима, треба најпре заборавити сувише упрошћену савремену дихотомију између материје и духа – упозорава Серафим Роуз – а за способност виђења Божијих изасланика у њиховом сопственом облику потребно је да се отворе духовне очи. Богдановић о томе говори:

„Божанска стварност је тајанствена и уколико се она сама не открије човеку, њу није могуће познати. Отуда су велики богозналци заправо посвећеници, мисти божански, које сам Бог уводи у своју тајну мистагоским путевима“¹⁴.

9 „И уједанпут са анђелом се појави мноштво војске небеске, који хваљаху Бога [...] И уједанпут са анђелом се појави мноштво војске небеске, који хваљаху Бога говорећи: Слава на висини Богу, и на земљи мир, међу људима добра воља. А кад анђели отидоше од њих на небо, људи пастири рекоше један другоме: Хајдемо, дакле, до Витлејема, да видимо то што се догодило, што нам објави Господ“ (Јк: 2, 13-15).

10 „Јави му се у сну анђео Господњи говорећи: Јосифе, сине Давидов, не бој се узети Марију жену своју; јер оно што се у њој зачело од Духа је Светога. Па ће родити сина, и надени му име Исус; јер ће он спасти народ свој од греха њихових“ (Мт 1, 20-21).

11 Праведника Лота, окруженог грехопадом, у Содоми и Говори, спасила су два анђела, упозоривши га: „Хоћемо да затremo мјесто ово, јер је вика њихова велика пред Господом, па нас посла Господ да га затremo“ (1 Мој 19, 13) и сл.

12 „Опет га узе ђаво и одведе на гору врло високу, и показа му сва царства овога света и славу њихову, и рече му: Све ово даћу теби ако паднеш и поклониш ми се. Тада му Исус рече: Иди од мене Сатано, јер је написано 'Господу Богу своме клањај се и њему јединоме служи!' Тада га ђаво остави, и гле, анђели приступише и службаху му“ (Мт: 4, 8–11).

13 „А пошто мину субота, на освитку првог дана недеље, дођоше Марија Магдалина и друга Марија да осмотре гроб. И гле, земља се затресе веома; јер анђео Господњи сиђе са неба, и прстививши одвали камен од врата гробних и сеђаше на њему [...] И у страху од њега уздрхташе стражари, и постадоше као мртви. А анђео одговарајући рече женама: Не бојте се ви; јер знам да Исуса распетог тражите. Није овде; јер устаде као што је казао“ (Мт 28, 1-5)

14 Богдановић 2008, 33.

Описи њиховог физичког појављивања међу сведоцима живота и страдања Исуса Христа садрже одређене типске елементе. Анђели се у сцени ускрснућа по Матеју описују на следећи начин: „А лице његово беше као муња, и одело његово бело као снег“ (Мт 28, 3). Јеванђелиста Марко анђела је описао као „младића обучена у белу хаљину где седи с десне стране...“ (Мк 16, 5). Весници Исусовог васкрсења су у Лукином јеванђељу „два човека [...] у блиставим хаљинама“, који зачуђеним женама постављају реторско питање: „Што тражите живог међу мртвима?“ (Лк 24, 4–5). У Јовановој верзији, раскошном опису суочавања са победом живота над смрћу, исписаној са много више детаља и више учесника, речи јеванђелске Истине доносе два анђела у белим хаљинама, показавши се лично Марији Магдалени (у претходним верзијама суочавања с гласницима Божијим учествују две или више жена), којој се првој обратио и сам Исус Христос¹⁵.

Анђели помажу Божијим изасланицима на земљи – спашавају апостоле угрожене од првосвештеника садукејске секте како би могли да наставе свој мисионарски рад: „И дигоше руке своје на апостоле, и бацише их у општи затвор. А анђео Господњи отвори ноћу врата тамнице, изведе их и рече: Идите и станите у храму па говорите народу све речи овога живота“ (Дап 5, 17–20). Слично је конципирана сцена избављења из тамнице апостола Петра заробљеног од стране Ирода:

„И када хтеде Ирод да га изведе, те ноћи спаваше Петар између двојице војника, окован у двоје вериге, и стражари пред вратима чуваху тамницу. И гле, анђео Господњи се појави, и светлост обасја просторију, и куцнувши Петра у ребра пробуди га говорећи: 'Устани брзо!'. И спадоше му вериге са руку“ (Дап 12: 6–8).

Анђео кажњава зле и оне који се боре против Христове цркве страшном (коначном) смрћу, такав је пример опис смрти Иродове: „Али одједном удари га анђео Господњи, јер не даде славе Богу, и будући поједен од црва издахну“ (Дап 12, 23). Задатак анђела да кажњавају зле, своју потврду има у Исусовом поучавању ученика кроз приче, као у параболи „о кукољу на њиви“, тј. о разлогу постојања оног лошег, злог на овоме свету и судбини његовој. Овакви јеванђелски наводи мотивација су већ истакнутог осећања страха код оних *надахнутих* да виде анђеле:

„Који сеје добро семе, то је Син Човечји, а њива је свет; а добро семе синови су Царства, а кукољ, синови су зла. А непријатељ који га је посејао јесте ђаво; а жетеоци су анђели: као што се дакле кукољ сабира и огњем сажиге, тако ће бити на послетку овога века. Послаће Син Човечји анђеле своје, и сабраће из царства његова све саблазни и оне који чине безакоње. И бациће их у пећ огњену; онде ће бити плач и шкргут зуба. Тада ће се праведници засјати као сунце у Царству Оца свога“ (Мт 13, 37–43).

Анђели имају своју значајну функцију у описима страшного суда, зато житијни текстови, када описују смрт праведника, наглашавају њихово духовно сагласје с

15 „А Марија стајаше напољу код гроба и плакаше. И када плакаше надвири се над гроб и виде два анђела у белим хаљинама где седе, један чело главе, а други чело ногу, где беше лежало тело Исусово. И они јој рекоше: Жено што плачеш? Рече им: Зато што узеше Господа мога, и не знам где га положише. И ово рекавши обазре се натраг и угледа Исуса где стоји [...] Рече Исус: Не дотичи ме се, јер још нисам узишао Оцу своме; него иди браћи мојој и кажи им: Улазим Оцу моме и Оцу вашем, и Богу моме и Богу вашем“ (Јн 20, 11–17).

анђелима – праведници у тренутку смрти певају заједно с анђелима песму у славу Богу. Сам дан Страшног Суда – када ће Син Човечији (Исус Христос) поново доћи међу људе, судити живима и мртвима, детаљно описују јеванђелист Матеј¹⁶.

Овај низ библијских примера чије ћемо пандане потражити у примерима житијне књижевности средњег можемо свести на три базичне функције присуства анђела у богослужбеном тексту¹⁷:

1. Анђели пружају помоћ праведницима у невољи, пружају подршку и одају признање њиховом подвигу.

2. Анђели кажњавају еманацију зла на овоме свету, оваплоћену у човеку окренутом вредностима које су супротстављене Христовом учењу и

3. Присуство анђела, у оквиру описа смрти, наговештава вечни живот или вечно страдање.

На примеру српске средњовековне књижевности, ова сродност са Божијим изасланицима истакнута је с циљем указивања на чињеницу да је богоугодни јунак хагиографије достигао савршенство, којем је током живота тежио. Најчешће се присуство анђела човеку објављује кроз светлосне манифестације, што по Дионисију Ареопагиту представља суштину сједињења пролазног и вечног:

„Јер и то светло никада не одагнава своје унутрашње јединство, благодолично умножавајући и исходећи ради узвишавајућег и једнотворног спајања свега, према занимању Промисли, те пребива унутар себе почетно и непоколебљиво утврђено у непокретној истовечности и обасјава оне који му се приклањају сразмерно, по њиховој мери, те једнотворећи одговара свом простом јединству“¹⁸.

Методологија оваплоћења – приказивања светог смртном човеку кроз боје и облике, примерене његовим малим моћима сагледавања више стварности, јесте начин на који Бог човека приближава правој вери¹⁹. О особености изображења бестелесног кроз телесно и овоземаљско Ареопагит каже:

16 „А када дође Син Човечији у слави својој и сви свети анђели са њим, тада ће сести на престо славе своје. И сабраће се пред њим сви народи, и разлучиће их једне од других као пастир што разлучује овце од јаради. И ставиће овце са десне стране себи, а јарад са леве. Тада ће рећи Цар онима што му стоје с десне стране: 'Ходите благословени Оца мога; примите Царство које вам је припремљено од постања света. Јер огладнех, и дадохте ми да једем; ожеднех и напојисте ме; странац бежах, и примисте ме'; [...] Тада ће рећи и онима што му стоје са леве стране: 'Идите од мене, проклетци, у огањ вечни који је припремљен ђаволу и анђелима његовим. Јер огладнех, и не дадохте ми да једем, ожеднех и не напојисте ме; странац бежах и не примисте ме'; [...] И ови ће отићи у муку вечну, а праведници у живот вечни“ (Мт 25, 31-46).

17 Ангеолошко питање је много комплексније, Јустин Ћелијски у свом тексту о постанку духовног света сагледава разне аспекте постојања анђела – ограниченост простором, говори о слободној вољи анђела и сл. *Небеска јерархија* Светог Дионисија Ареопагита наводи три реда анђела: вишу чине Серафими, Херувими и Престоли, следе Господства, Силе, Власти, а трећи ред чине Начела, Арханђели и анђели. Међутим, циљ овог рада није детаљно бављење постојањем бестелесних небеских бића и њихових одлика, већ истраживање функције присуства анђела у житијном наративу.

18 Ареопагит 2015, 5.

19 „Стога, да би подстакли те, што у својим поимањима, према својој мудрости, не иду даље од видљивих лепота, свети богослови што узвишавају наш ум, очигледно су прибегли таквим неодговарајућим представама са тим светим циљем, да не допусте нашој чулној природи да се успостави на нижим израдама, већ да би се самим неодговарајућим израдама побудили и узвисили наш ум, тако што би и уз сву повезаност неких са материјалним, могли да им се покаже

„Зато што на тај начин свештени описи Писма поштују, а не обешчашћују небеске чинове, показујући их у неодговарајућим цртама, показују на тај начин да надсветски пребивају изнад сваке материјалности“²⁰.

Будући да је небеска хијерархија, и у оквиру ње постојања анђела, устројена с једним јединим циљем – уподобљавања Богу и сједињења с њим – саму небеску хијерархију, која подразумева преношење *знања* с једног духовног бића на друго, видимо као знак савршенства које се прилагођава способностима поимања нижих чинова; јер они најближи Богу, који су тајне примили непосредно, а у мери својих сила, Истину Божију саопштавају на њима примерен начин сваком следећем степену бестелесних бића. Ови последњи светлост Божију преносе на одабране појединце, чинећи их истовремено учесницима тајанственог очишћења и усавршавања²¹.

Анђели и живот (страдање) праведника

Хагиографије говоре о онима који су живот провели у тежњи за приближавањем Свевишњем, уподобљавајући се Христовом учењу и самом његовом животу. Пут ка Богу пун је искушења и невоља, а он се може савладати на исправан начин једино уз Божију помоћ, која онога ко у благодати и несагрешењу преживи сва искушења (препреке на путу одуховљења) усиновљава. Извршиоци Божије воље на овом свету су анђели, а они се и у житијним текстовима старе српске књижевности пројављују чинећи духовни подвиг смисленим и Божију љубав очигледном.

Праведном кнезу Владимиру приказује се анђео као утеха током сузањства, дајући му снагу да поднесе све тешкоће, а лакоћа подношења мука осмишљена је сотиролошком димензијом те поруке: *анђео му је навијестио оно што се имало догодити, наиме како ће га Бог ослободити и како ће он због мучеништва допрети у царство небеско, те примити вијенац који неће увенути као и награду вјечног живота*²². Овакав начин објављивања милости Божије суштински преокреће стање ствари у квалитативном смислу, јер на тај начин лоше постаје добро – невоље нису знак патње и бола, већ особени начин приближавања Богу, што је у житијном наративу јасна мотивација Владимиру да се још прилежније окрене аскези.

Анђели се у овом житијном пасажу Летописа појављују још једном као помоћници, овога пута као опомена онима који су у заседи чекали Владимира, не би ли му наудили. Различитост ове сцене у односу на претходну је у томе што се анђео не објављује самом Владимиру, праведнику коме је Бог наклоњен, већ његовим противницима, јасно им дајући до знања да је кнез Владимир под Божијом заштитом:

*Али свемогући Бог, који је свога слугу од дјетињства чувао, и сада је над њим бдио. Наиме, послао је своје анђеле да га штите. И док је краљ пролазио поред засјезде они који су били у засједи видјели су краља са витезовима који као да су имали крила и носили трофеје, па кад се освједоче да су то анђели, застрашени побјегоше сваки у своје место*²³.

неприлична и несаобразива са истином, да виша и божанска бића заправо не сличе тако ниским израдама“ (Ареопagit 2015, 8–9).

20 Ареопagit 2015, 8.

21 Ареопagit 2015, 18.

22 Дукљанин 1988, 126.

23 Дукљанин 1988, 128.

У оквиру примера фунџије анђела као помоћника праведнику који страда, поменућемо житија посвећен родоначелнику Немањичке лозе Стефану Немањи. Ова житија садрже *информацију* о улози анђела Божијих при избављењу Немањином из тамнице, која је у зависности од ауторове интервенције различито артикулисана. Оно што се у житију Стефана Првовенчаног објашњава тек као Божија милост упућена богоугоднику који пати, у Доментијановој хагиографији развијена је слика пандана избављења апостола Петра из тамнице²⁴.

Утемељен у хришћанско учење, по којем је анђеоска помоћ праведницима у невољи заправо извршење Божије воље, Доментијан записује: *И помоћу Божјом и силом светог духа српнеми се за борбу анђео Господњи са онима који се боје Господа и избави их од оних који околo нападају на њих*²⁵. Снага коју Бог даје свом угоднику у борби против зла (у Немањином примеру против браће чијом је завером доспео у тамницу) хагиограф назива *анђелском крепошћу*²⁶.

Божији анђели у хагиографијама овог периода имају кључни утицај на доношење исправне одлуке одговорних лица (владара и црквених поглавара), што у средњовековној космогонији означава и сагласност са Божијом вољом. У том смислу значајна је интервенција анђела приликом одлучивања бугарског цара Асена, поводом премештања моштију Светога Саве из Трнова у Србију. Док Доментијан мотивише Асенову одлуку, да се одрекне Светим Духом освенчених моштију, непрецизираним страшним сном после којег је суверен недвосмислено одлучио да свом зету Владиславу препусти мошти Светога Саве, Теодосије у сан неодлучном владару доводи анђела.

У Теодосијевом житију, анђео из Асеновог сна, оваплотио се у телу Светога Саве, чиме је у наративном следу дат ауторитет сновиђењу, а на есхатолошком плану прејудуцирана светост Светога Саве. Утицај анђела и небеске (недокучиве, симболичке) аргументације у исход апорије, у којој се нашао бугарски цар, двоструко је мотивисана: осим о скромности и прилежности верујућих, који свим срцем и душом теже откривању и испуњењу Божије воље, Теодосије је истакао и страх Божији (страх од Бога). Наиме, један од важних аргумената, који је навео суверена Бугарске и његов црквени клер на одлуку добру по Србе и српски народ, јесте страховање да би се, уколико се оглуше о вољу Свевишњег коју им је сам анђео Божији предочио, нешто лоше десило његовој земљи и народу²⁷.

У Теодосијевом житију о Петру Коришком сусрећемо се са светлошћу Божијом пројављеном кроз анђеле, као награду монаху који се у тежњи за сједињавањем с Богом, посветио молитви, одрицању од материјалног и борби с *бесовима* у пештери. Непрестано суочен са злом у архетипском облику – змијом која је била невидљива, али је њено присуство било извор узнемирења и потенцијалног страха искушеника, суочавао се са страшним визуелизацијама нечастивог који је имао за циљ да га приволи оној другој страни.

У складу са оним што Јован Лествичник каже: „Умне силе [тј. анђели] служе и радо пребивају са оним који свом душом безмолвствује“²⁸, рационализована је снага и истрајност Петра Коришког у одрицању од световне породице, глади, хладноће и сл. Поставши имун на зло манифестовано кроз звучне, визуелне или мирисне сензације, не попустивши ни последњем искушењу²⁹, попут Исуса Христа у пустињи³⁰, бива награђен:

24 Већ цитирано Дап 12, 6–8, види шире Дап 12, 7–11.

25 Доментијан 1988, 250.

26 Доментијан 1988, 251.

27 Теодосије 1988, 252.

28 Лествичник 2003, 177.

29 После неуспелог покушаја да изазову код Коришког страх од смрти, бесови настоје да изазову снажан осећај очајања: *Какво бисмо веће зло или теже страдање од оног што сада имаш могли*

*После тога светлост велика у неизрецивом виђењу у пештери заблиста, и сан од њега оде по дану и по ноћи, и мишљаше као да је на небесима, а не на земљи у радости и весељу божанственом, и насићиваше се неисказаним виђењима многодневно*³¹.

У вези са овим феноменом, потврдом подвига Петра Коришког, сусрећемо се са, како Бојовић каже, „префигурацијом митарстава“ или демонским испитивањем душе за живота одабраног, која се најчешће јавља након раздвајања душе од тела када је оптужују демони због учињених грехова и чувају милостиви анђели³². Реч је о Суду претпостављеном јеванђелским учењем о чему ће бити више речи у четвртом сегменту овога рада. У вези са наводима из житија Петра Коришког Драгиша Бојовић каже:

„Петар се одупрео нападима демонских сила молитвом и постом, на начин како се о томе сведочи у Светом Писму³³. Тим подвигом његова душа се уподобила небеским силама, поставши станиште Духа Светога, чиме је постала неприступачна демонима. Она овим остварује саборност не са видљивим члановима Цркве, већ као бестелена, приступа заједници анђела и објављује се у тријумфу светлости“³⁴.

Захваљујући врлини коју је досегао³⁵ дошло је до васкрсења његове душе пре васкрсења тела, или, како Бојовић истиче – суда пре суда, митарства пре митарства, неба

навалити на тебе? Шта бедниче, зар није од сваке беде горче и тегобније твоје живљење? Како не закључиш да је смрт од живота твојега пријатнија? Јер шта је тај твој живот којим се без памети хвалиш: зар се ниси сам, гризући биље у пустињи као звер, глађу убио? Сунцем опаљен, ватром и даждом мучен, у каменој пештери тело се твоје смрзава и труне, а због нагоме кожа је твоја као земља поцрнела, а у њој као у врећи кости твоје, као сено сушене, једва се држе. И толико страдајући без ума трпећи своје изнураваши живљење? Како бисмо те боље од овог повредили или проклели! (Теодосије 1988, 280). Одговор Коришког: Тело моје, ако је сада неугледно, устаће у слави; ако је сада немоћно и поцрнело, устаће у сјају. Јер ово пропадљиво, рече, треба да се обуче у непропадљивост, и мртво ово да се обуче у бесмртност [...] А страдање моје и тешко живљење што их овде носим за све време живота мојега, нису ни као један дан вечне муке која вас и оне што вас слушају очекује [...] А они, чувши од старца ово, за одговор ништа не налажаху, него их обузимаше јед и зубима својим гризући усне говораху: О невољо, о ти Петре тврда стено! Одоле каменим трпљењем својим, одоле и победи! Одлазимо одавде, из пребивалишта нашег одлазимо (Теодосије 1988, 282).

30 Мт 4, 11.

31 Теодосије 1988, 282.

32 Догматско утемељење митарстава проналазимо у Новом завету, а у вези с тим Јеванђеље по Луки наводи: „И у паклу, налазећи се у мукама, подиже очи своје и угледа издалека Авраама и Лазара у наручју његову. И он повика и рече: 'Оче Аврааме, смилуј се на ме и пошаљи Лазара нека умочи у воду врх од прста својега да ми расхлади језик: јер се мучим у овоме пламену'. А Авраам рече: 'Синко, сјети се да си ти примио добра своја у животу своме, а тако и Лазар зла; сада пак он се тјеши, а ти се мучиш'“ (Лк 16, 23–25). Јустин Поповић у трећој књизи *Догматике православне цркве* овај део из јеванђеља тумачи на следећи начин: „Спаситељева прича о богаташу и Лазару јасно показује да по смрти одмах настаје суд над душом сваког човека, после кога ова одлази или у место блаженства и радости, или у место мучења и жалости“ (Поповић 1978, 710).

33 Бојовић алудира на Јеванђеље по Марку, девето поглавље у коме Исус присутнима, излечивши поседнутог од рођења говори: „Овај се род ничим не може истјерати до молитвом и постом“ (Мк 9, 29).

34 Бојовић 2004, 127.

35 Богдановић нас упућује да између аскетско-хришћанског и хеленског појма врлине постоји велика разлика: „У хеленској етици, врлина је пре свега људско остварење, људска 'одлика', оно што је постигнуто трудом самог човека. Она је у Хелена нешто природно али и само природно и људско. Супротно томе, у хришћанској аскетској етици врлина је нешто божанско, чак и кад је

на земљи и светлости пре светлости, у чему јесте особеност овог богослужбеног текста средњовековне Србије. Или, како Јован Лествичник о сагласју небеског и земаљског кроз богоугодну јединку (углавном монаха) говори: бестрашће, кључни елемент одуховљавања човековог узноси³⁶ „бедни људски ум са земље на небо, и са ђубришта страсти подиже га, сиротог, а свеопевана љубав чини да седне са началницима, светим анђелима, са началницима народа Господњег“³⁷.

Анђео, носилац Божије правде

Као један од повода појављивања небеских бића у земаљској *фактографији* хагиографије истакли смо улогу анђела у кажњавању оних који својом слободном вољом стају на страну зла, а не истине и добробити. Анђеле као спроводиоце Божије казне (подједнако важне функције бестелесних небеских бића као и оне примарне – дељења Божије благодати) проналазимо у житију посвећеном светом Јовану Владимиру. У овом тексту каузалност је једноставна, прецизна, јасна и очигледна – неупитна и очекивана. Анђео је усмртио Владислава *који не зна за Бога* – убицу праведника Светог Владимира. Писац наглашава, да то није било уснуће, већ смрт и душом и телом³⁸.

И код Доментијана и код Теодосија литерарна форма овог типског шематског конструкта заступљена је у причи о злонамерном и неправедном Стрезу, кога хагиограф упоређује са самим нечактивим – палим анђелом, земаљским континуитетом зла на овоме свету:

Јер тај се узнесе сам својом вољом и узвеличи ум свој веома и поче се упоређивати Господу нашем Исусу Христу, и рече у себи: „Поставићу престо мој на облацима, и бићу подобан Вишњему“. И разгордивши се веома, и иступи из чина анђелскога, и светлост Божја би одузета од њега, и испаде с небеса сам због грехова својих и многи анђели, који беху око њега поседоваху гордост његовој. По истом начину, и тај ђавољи син подиже борбу на отачаство Светога“³⁹.

Стрезова одлука да крене путем зла супротстављена је централном житијном карактеру – богоугодном Светом Сави, чија је молитва за спас земље и народа и уздање у исправност и снагу Божију резултирала победом над непријатељем, што је у Доментијановом житију акцентовано кроз опис тренутне и изненадне смрти Стрезове.

усађена у људску природу. Њена појава и њен раст у човеку условљени су божанском подршком. Штавише, једва да се сад може говорити о етичким својствима човека; то су много пре – својства божанска, или бар нешто у највећој мери условљено дејствима Бога и човека. Врлини је овде корен у мистеријама божанског бића. Она зато не може да буде рационализована, не може да буде тачно описана и кодификована [...] Код Хелена се врлина своди на понашање човека, код хришћана – на синергично понашање Бога и човека (Богдановић 2008, 61).

36 „Остварујући врлине добровољном аскезом, људи се, задржавајући своју личност, сједињавају у једно више, надлично јединство обожене природе. Осим тога, поједине врлине, мада имају и своје самостално биће, спајају се у једну вишу синтезу кроз супстанцијалну истовестност своје етичке природе. Односом природе и лица у Тројици одређен је однос природе и посебности врлина: једна без друге не могу да постоје, међусобна условљеност је апсолутна, етички живот је јединствен, и ако се не остваре све врлине није у суштини постигнута ниједна“ (Богдановић 2008, 35).

37 Лествичник 2003, 198.

38 Дукљанин 1988, 130

39 Доментијан 1988, 124.

Ову победу добра над злом – победу богоугодног Светога Саве над духовно и морално посрнулим Стрезом, Доментијан упоређује са оном коју је Мојсије извојевао над Амаликом⁴⁰.

Теодосије се не одлучују за опис тренутне смрти, већ је центар наративног фокуса лично Стрез који говори о свом искуству: *Неки страшан младић по заповести Савиној рече – на спавању је мене напао, и извадивши мач свој њиме прободје срце моје*⁴¹. Сцена страдања код Теодосија је развијенија него код других хагиографа. Иако је Стрез негативна личност, умирући изазива сажаљење у присутнима који траже исцелитељску помоћ од Светога Саве. Немогућност да пронађу Светог Саву и изложи га оваквом искушењу – дилеми да ли да помогне ономе за чију се смрт молио – приписује Божијој вољи која је богоугодног појединца спасила потенцијално разарајуће дилеме⁴².

Дихотомија пројављивања анђела – као помоћ праведнима и казна онима који то нису, присутна је и у сценама колективног страдања оних који су скренули с Божијег пута, а харизма доброг или злог владара преноси се на поданике. Код Доментијана слика колективног страдања носи са собом усаглашеност небеских одлука са земаљском правдом, а Божијој правди се приклањају не само људи, већ и природа сама:

*А када Бог благоволи да се заједно бори са слугом својим, тада се и свети анђели њихови ставише у убојне редове са војницима онога који љуби Бога, и испунише ангелском крепошћу постадоше крепски у борби с помоћи Божијом и његових светих анђела, пошто и анђели љубе онога који љуби њихова Владику. И не само да анђели и људи помогоше ономе који љуби Бога, но и сама та река [...] удави непријатеља Божјега и његове изабране, изнад себе мост начини и заповешићу Божјом потоци их чинећи помоћ ономе који љуби Господа и који врши његову вољу*⁴³.

Оваква интервенција анђела претходи учвршћивању позиције Стефана Немање и његовој земаљској мисији да уједини српске земље, избори се с јеретичима и приведе народ правој вери. Опис богочовечанске сарадње и континуитета преношења *светлости* исказани су кроз објашњење монашког одређења Светога Саве и Светога Симеона, земаљских анђела:

*Јер ови небесни грађани одбацивши пропадљиву материју на земљи, још у телу бише сатворени **равни анђелима**, једномисаоно послуживши јеванђељу Христову, врста једнообразна, исте душе у два тела, имајући једну вољу да испуне хотење*⁴⁴.

40 *И те ноћи прободје га анђео Божји невидљивим копљем, као што пре свети Димитрије прободје цара Јована, рођака његова, и злом смрћу умори га, као и Свети овога, бранећи своје отачаство. И горком смрћу наједанпут брзо издахну, и од својих изабраних мртав наг би избачен на поруку свима. У један час све нестане, изиђе дух његов, и врати се у земљу своју, и тај дан погубише све мисли његове* (Доментијан 1988, 127–128).

41 Теодосије 1988, 184.

42 У житију се наводи да је Свети Сава, упркос свему, био потиштен и утучен због Стрезове смрти (Теодосије 1988, 184). Тако у овој верзији описа живота Светога Саве Стрезова смрт, поред тога што је параболa о злу и његовој судбини, садржи у себи примарну глорификаторску функцију – величања главног јунака хагиографије – он искрено жали и за својим непријатељем.

43 Доментијан 1988: 251

44 Доментијан 1988: 114. Наташа Половина инсистирање хагиографа на духовној сродности између житијних јунака и Божијих анђела објашњава на следећи начин: „Понегде Доментијан свог јунака хијерархијски смешта чак и изнад самих анђела. Тако у Житију Светога Симеона, желећи да

Усклађивање воље – Божије, анђеоске и људске, затвара богоугодни круг кретања блаженстава која човеку монаху, испоснику и посвећенику приближавању Свевишњем, његовом *земаљском телу* даје снагу небеских анђела. Дометнијан и детаљно образлаже монашке подвиге достојне оваквог духовног напретка, чиме истиче и узак *пут* монаха који води ка Богу:

Достојни житељи јеванђеља Христова, излажући мисаоне непријатеље силом крста и венчавани Христовом благодаћу, и узашиљући Оцу небесном благодарење и славу, и свагда спремајући се за позив Оца небеснога, уподобљавајући се духовним песмама бестелесној природи херувимској у истинитом исповедању Христову, у сузним капљама и у сакрушењу срдачном, у чистоти и душевном и телесном целомудрију, у миру и светињи и у великој уздржљивости и у превеликој смерности и страху Божијем, свагда угњетавајући пут своју, и све што је овом свету као ђубре сматрају, а боље себи забраше⁴⁵.

Јован Лествичник о монасима говори као о анђеоском чину, фокусирајући се на посебну монашку невољу – непрестно контролисање телесности (монах води *анђелски живот у вештастеном и прљавом телу*). Троструко прочишћен: има просвећено тело, очишћена уста и просвећен ум, монах је превасходно стално обузет сећањем на смрт: *Одвајање од света јесте хотимична мржња на оно што људи у свету хвале, и порицање природе ради постигнућа оног што је натприродно⁴⁶*. Анђели представљају „издвојене форме“, њихов свет је, како Аверинцев истиче, сфера ейдоса, „форме 'издвојене' из текуће материје, извучене из временског тока [...] Сама природа анђела туђа је времену, они су створени пре него што је време настало⁴⁷“.

Смрт и анђели

Најучесталији примери присуства анђела и њиховог дејствовања које повезује стварни свет са метафизичким, у старој српској књижевности XII и XIII века, јесте тренутак умирања. Као што је већ поменуто, важну улогу имају анђели у житијном опису тренутка одвајања од овога света (*уснућа, разлучења душе*) што представља типску алузију разрешења појединачног суда⁴⁸ којом се јунак хагиографије представља као баштиник вечног живота или вечне смрти. Анђели душу преминулог бране од демона који је нападају: „Људима је одређено један пут умрети, а потом – суд“ (Јевр: 9, 27)⁴⁹.

укаже на изузетну врлину Симеона Немње, пише како се овај светитељ по смрти удостојио да уђе у радост Господа својега, где и анђели желе да привире“ (Половина 2011, 129).

45 Доментијан 1988, 293.

46 Лествичник 2003, 20.

47 Аверинцев 1982, 64.

48 „Суду Божијем над појединачним душама после растанка душе с телом претходи, по учењу православне Цркве, њихово истраживање у такозваним митарствима кроз које оне, пењући се са земље у пратњи анђела, пролазе кроз ваздушни простор где их зли дуси задржавају и приказују све њихове грехе у животу. По правди Божијој суди се душама које су изашле из тела преко анђела – како светих, тако и злобних. Први за време земаљског живота човека, памте све његове грехе. Кад душа почне да се пење к небу ношена од стране светих анђела, духови мрака јој разоткривају напокајане грехе као жртве Сатани, као залог везе и једнаке с њима вечне судбине [...] Те ђаволе страже и судови у списима наших отаца називају се митарства, а духови који им служе – митари (Тихомиров 1988, 23).

49 „Разрада овог учења у патристичкој књижевности присутна је нарочито у делу Светог Кирила Александријског *Реч о исходу душе*, као у делима многих других светих отаца: Јефрема Сирина,

У складу с тим, ујединитељ српских земаља и прилежни светогорски монах Стефан Немања, у житију Стефана Првовенчаног, мирно очекујући смрт дочекује анђеле Божије с којима, прочишћен од греха, пева песму *анђеоску*. У тренутку појављивања анђела који долазе на земљу, да би душу умирућег повели лествицама ка небу, анђели су видљиви само умирућем праведнику. Остали их чују тек по неописивом шуму и предосећају на основу понашања оног благословеног (триблаженог) да их може видети, који с њима пева *невидљиво*: *Слава ва вишњих Богу, на земљи мир, ва чловечех благоволенје*⁵⁰.

Јасно индиковане присуства анђела у тренутку смрти одуховљеног појединца, који пред очима присутних израста у светог човека који надраста земаљске категорије времена, присутан је и опису живота Светог Симеона од Светога Саве. Присуство бестелесних небеских бића аутор пресупонира реторским питањем: после два очита знака – просветљења лица Светога и изговарања псалама, и то подигнутих очију ка небу, Свети Сава пита свога оца: *Кога виде те то говориши?* Уместо одговора којим би човек *привезан за земљу* одговорио, Симеон одговара *анђелским* одговором, одговором који слави Бога: *Хвалите га и на силама његовим, хвалите га и по премногој владавини његовој*⁵¹.

Доментијанов опис смрти житијног јунака Светог Симеона потенцира смирење – смирено, чак радосно ишчекивање смрти – срећног пресељења, уснућа, неизоставног корака на путу ка вечном животу: *С миром отиде радујући се Богу Спасу своје коме послужи*⁵². Значај тренутка растављања богоугодног владара и монаха са овим светом садржи слику присуства анђела, и то у форми алузије која потенцира немоћ смртног човека да их отеловљене види.

Током монолога Светога Саве, кроз који Свети својом прозорљивошћу говори о будућој светости свога оца – долази до преласка са наративног есхатолошког тока на звучне сензације истоветног карактера: чује се необјашњив шум за који хагиограф тврди да долази са неба, који, иако *неразумљив* онима *који су у телу*, уноси осећање радости у душе присутних.

Кроз опис присуства небеских бића – анђела – Доментијан у овом опису смрти наглашава већ више пута поменути хијерархију – *благословом светог Оца приспе Дух свети са небесним силама хвалећи и појући богохвалну песму*: *Хвалите господа с небеса, хвалите га и у висинама, хвалите га сви анђели његови, хвалите га све силе његове*⁵³. Поменути континуитет се огледа у чињеници да је Симеон у тренутку уснућа постао сличан херувимима, те је у тој новој улози достигао стање у коме је позван од Бога да присутнима⁵⁴ упуту позив *да с њим славе* Господа⁵⁵.

Јавана Златоустог, Макарија Великог, Кирила Јерусалимског, Исанје Затворника, Исијија Јерусалимског, Григорија Двојеслова, Петра Дамаскина, Дијадоха Фотијског и других. О митарствима говоре и у многим житијима: светог Василија новог (26. марта), св. Великомученика Евстратија (13. децембар), св. Нифона изх Констанце Кипарске (23. децембар), св. Симона Емеског, Христа ради јуродивог (21. јул), св. Јована Милостивог, патријарха александријског (19. децембар), св. Симеона Дивногорца (13. март), св. Макарија Великог (19. јануар). Учење је врло рано ушло и у богослужбене текстове (Октоих и друге књиге)“ – Бојовић 2004, 122.

50 Првовенчани 1988, 87.

51 Свети Сава 1988, 114.

52 Доментијан 1988, 296.

53 Доментијан 1988, 296.

54 Осим великодостојника, присутни су и анђели, те Свети и њих позива да заједно славе Бога кроз типске псаламске фразе.

Теодосијев опис смрти Светог Симеона кроз псаламску фразу: „Свако диханије да хвали Господа“ (Пс 150, 6), иницира очекивану конструкцију смрти богоугодних људи у свести оних који присуствују овом тренутку. Наиме, не само да нема визуелних светлосних ефеката (као у у библијским примерима), нити се чује какав необјашњив шум, већ само изговарање псалама покреће претпостављену слику у присутнима: *И тако су сви разумели да је преподобни и на крају живота са анђелима појао анђелску песму, и да више, после оне анђелске песме не треба друге појати*⁵⁶.

Поменути опис самртног часа Светог Симеона садржи и опис осећања радости: *Био је весео духом, а овим весељем потврђиваше долазак анђела Божјих к њему и показа се неисказано светао у лицу, чиме доказиваше чистоту своје душе*⁵⁷. Визуелно означавање које Теодосије потенцира у свом опису је особена боја лица умирућег, тј. *озарење* које је доказ будуће светости преминулог⁵⁸.

У вези са псаламским фразама које изговарају у тренутку смрти јунаци хагиографије, а узевши у обзир поделу анђела коју је истакао Родољуб Кубат⁵⁹, проналазимо паралелу са такозваним *анђелима славе* који егзистирају као небеска бића створена ради прослављања Бога: „У тој улози анђели се појављују нарочито у псалмима 'Благосиљајте Господа анђели његови...' (Пс 103, 20) или 'хвалите Господа на небесима, хвалите Га на висини. Хвалите Га анђели његови' (Пс 148, 1–2)“⁶⁰.

Сутеришући паралелу с *анђелима славе*, хагиограф током описа смрти онога чији вечни живот постаје извесност, истовремено јасно именује умирућег и његово узвишено духовно стање. Не само да њему као подвигом истанчаном појединцу прилазе анђели подржавајући га на свим митарским препрекама које воде ка Богу, већ он сам преузима функцију анђела – од симболичког именовања анђела на земљи, који у оквиру својих дарова и моћи извршава Божију вољу у свету смртних људи, израста у одуховљено биће сродно анђелима, позвано да пева химну свом Логосу.

Описи смрти оних који су се целог живота уподобљавали анђелима – од младости посвећени монашком животу, сведенији је, са мање детаља и драматичности. Тако је опис смрти Светога Саве, по Теодосију, присна оној скромној, монашкој слици умирања када је наизглед дубока усамљеност монаха и испосника заправо радост сусретања са небеским бестелесним, сродним бићима које Теодосије назива *старим*

55 Идентичне елементе у опису смрти Светог Симеона, Доментијан акцентује и у *Животу Светога Саве*: *И наједанпут би некакав шум с небеса, несхватљив нама који смо у телу, и нађе се посред жалости неисказана радост свему сабору светих отаца. И по заповести пресветога Оца небеснога приспе Дух свети са небесним силама, хвалећи и појући богохвалну песму: Хвалите Господа с небеса, хвалите га у висинама његовим, хвалите сви анђели његови, хвалите га све силе његове. А свети преподобни отац отпеваши им подобећи се бестелесној природи херувимској, терајући братију своју, свети сабор, да славе с њима* (Доментијан 1988, 98).

56 Теодосије 1988, 144.

57 Теодосије 1988, 249.

58 Опис тренутка пресељења богоугодника у више сфере хришћанске космогоније Теодосије користи да нагласи каузалност између овоземаљских заслуга усмерених ка вечном животу – праведном Симеону Немањи је у самртном часу лице постало светло јер је достигао чистоту душе: његово лице је озарено јер је својим одрицањем, молитвом и јеванђелским животом задобио благодат Божију.

59 Бавећи се ангеологијом у позном јудаизму Кубат даје и поделу анђела по службама које су вршили. Тако говори о анђелима тумачима, заступницима (једног народа), стражарима (неспавајућим анђелима); изнад њих је анђеославе. Описујући хијерархију анђела у позном јудаизму Курбат говори и о анђеоским редовима, арханђелима и именима ових бестелесних одуховљених небеских бића (види Кубат 2010).

60 Кубат 2010, 28.

друговима Светога Саве. Из наведеног разлога, који означава пуноћу смисла и живота и смрти, Свети не објављује близину растанка са овим светом, већ *спремивши се за лак одлазак од свега, хваљаше Бога што је испунио његову молбу и што хоће да прими дух његов у туђим странама*⁶¹.

Најављена смрт јунака хагиографије, Светог Саве, по Доментијану испричана је кроз борбу земаљских прохтева и есхатолошких тежњи Светога – сродна духовној борби Исуса Христа, коју јеванђеља описују говорећи о тренутку борбе оног небеског и оног земаљског у њему на Маслиновој гори⁶², чију неизвесност Доментијан разрешава речима изговореним *слатким* гласом:

*Добри слуго мој и верни, ево зове те Дух свети; дођи, усни и почини, да примиш моје награде обећане теби и свима који ме љубе, вечна блага која око не виде, ни ухо нечу, ни на срце човеку не узиђоше*⁶³.

Слика комуникације између Оца и сина – између усињеног Светога Саве и онога коме је тежио целим својим бићем, сваким својим поступком, својом слободном вољом – својим монашким животом, прејудицира очекивану анђеоску реакцију у тренутку смрти светог: *И примише је добри анђели*, али овога пута хагиограф не инсистира (директно или индиректно) на узношење богоугодног смртника у небо уз помоћ небесних бића, већ у складу с хагиографским циљем – величања одабране свете личности – душу праведника је сам Господ повео ка *вечним радостима*⁶⁴.

На том трагу, трагу тежње ка анђеоској одуховљености кроз дубоку посвећеност и аскезу, јесте различитост функције анђела у очекиваној драматургији приказа смрти средњовековног текста XII и XIII века код Теодосијевог Петра Коришког. Теодосије се одлучује да поетски манир ништавности (афектиране скромности⁶⁵) пред великим задатком писања о светима примени баш на овом примеру, у житију које започиње исказивањем своје маленкости пред савршеним животом свеца који је ходао земљом:

*О, коликих подвига оца овог похвале мимоиђох и не поменух, избегавајући опширност речи! Нека му их исказу божји анђели, с којима и у телу као бестелесан поживе, и од њих нека буде похваљен, јер се са њима у истом збору сада и весели*⁶⁶.

Теодосије у овом случају не наговештава, већ непорециво констатује, инсистирајући на *уподобљавању* Коришког анђелима још током живота. Сцена умирања је типска – садржи дихотомно сузно-молитвено осећање присутних, који истовремено

61 Теодосије 1988, 248.

62 *Пошто је била распра у телу Преосвећенога, земаљска природа потеже ка својој мatici земљи и веома отешча, а душевна природа ојача и прими ситу и крепост и узвојева ка небесним, разумевши скори долазак Владике свога. И Свети, свагда готов на молитву, и хотећи прославити празник по обичају пресветлога васкрсења, у поноћ чекајући долазак небеснога женика, још се прилежно обрати на молитву, ваишујући свим умом* (Доментијан 1988, 222). Јеванђелски пример: „Оче, ако не може да ме мимоиђе ова чаша да је не пијем, нека буде воља твоја“ (Мт 26, 42).

63 Доментијан 1988, 223.

64 Исто.

65 „Тај топос, прихваћен из античке реторике и раширен у византијској и западносеверној књижевности, јавља се и код наших старих писаца тако често да се стиче утисак да нема ниједног међу њима који га на овај или онај начин не користи“ (Деретић 2000, 56).

66 Теодосије 1988, 284.

жале због одласка умирућег, али и радују се његовом *срећном пресељењу*. Онај који одлази са овога света своје последње речи посвећује величању Оца свога – Бога, али монашки, скромно: *Слава Богу за све*⁶⁷. Недокучивост овог посебног тренутка оних који се уносе к Богу, истакнута је захтевом Петра Коришког да монаси тек ујутру дођу у његову испосницу (гроб који је исклесан у стени за живота Коришког).

Будући да ово житије описује монахову блискост (истоветност) с анђелима и током живота (о чему смо детаљније говорили у другом поглављу), не изостају ни типске форме описивања Божијег присуства кроз анђеле које воде умирућег на небо, као што је промена боје лица, песма анђеоска, необјашњив шум и сјајна светлост. Монаси, видевши Коришког где лежи, као да спава, са лицем које светли и испосником пуном особених мириса, *созерцавају* (разумевају) да је ноћно појање *могло бити* само појање анђела који певају у славу Бога и оних који су Богу блиски. Монаси, земаљски анђели, уподобљавајући се оним небеским *и пре од њих од анђела опојаноме оцу одадоше пошту*⁶⁸, потврђујући тако земаљски континуитет небеске хирјерахије.

Закључак

У житијним јунацима проналазимо потенцијалне пандане одабраних појединаца којима су се анђели објављивали доносећи добре или лоше вести (из ове друге могућности проистиче примарна реакција смртника пред оваквим откровењем – а то је страх од Божије казне). Разлози за овакво полазиште јесу жанровске природе, будући да хагиографија говори о обоженом, одуховљеном човеку, на чијој се блискости с Богом инсистира, који својим подвигом призива присуство духовно сродних анђела.

Пратећи библијске примере пронашли смо три базична повода за интервенцију анђела – помоћ праведнику, казна ономе ко то није, а у тренутку смрти најављују светост житијног јунака. Сотирилошки аспект описа пројављивања анђела у старој српској књижевности XII и XIII века је неоспоран, анђели су примарни доносиоци добрих вести о вечном животу, коју описи чуда над моштима светих тек потврђују.

За разлику од библијских примера у којима се одабранима анђеоско приказује у људском облику – углавном облику младића у белој одећи, житијна књижевност овог периода инсистира на метафизичком контексту комуникације земаљског и пролазног са небеским и вечним константама. У вези са формом описивања присуства анђела можемо говорити тек о светлосној асоцијативној индикацији, визуелном назначењу Божанске интервенције кроз анђеле, оличеној у промени боје лица јунака хагиографије у тренутку смрти; звучној манифестацији – шуму необјашњивом параметрима овога света, а превасходно кроз декларативно прослављање Бога које изговара јунак житија у самртном тренутку – умирући изговара псалме или варијанте онога што војска анђела изговара у тренутку рођења Богомладенца: „Слава на висини Богу, и на земљи мир, међу људима добра воља“ (Лк: 2, 14).

Изузетак од овог принципа проналазимо у аскетском житију Светог Петра Коришког који још током живота долази до знања вишега реда и код кога, као живог свеца, долазе монаси не би ли му служили. Успех у проналажењу неба на земљи не мења типски приказ физичке смрти онога које већ задобио вечни живот. Разлика у опису сензација одласка са овога света Петра Коришког јесте свето миро које се шири његовом испосничком пећином одмах по одвајању од овога света. Мотивисани мирисном сензацијом, монаси закључују да је оно што су претходног дана чули била песма анђела. Разлика између сведока тренутка смрти у овом житију, у односу на друге хагиографске

⁶⁷ Исто.

⁶⁸ Теодосије 1988, 287.

примере, јесте да су они достигли благодат па могу чути песму анђела, док сведоци претходних описа смрти то препознају на метафизички начин.

Поред етичког момента – да ће анђео притећи у помоћ онима који су својим делом или својим подвигом одрицања и тиховања то заслужили; онима који јавно исповедају своју припаданост хришћанству; онима који су се Богу обратили праведном молитвом – српска житијна књижевност инсистира на ономе што Богдановић говори о Лествичнику назива теологијом богоспознања (разликујући је од теологије као чисте спекулације о Богу). Теологија богоспознања је у складу са каноном источног хришћанства утемељеном у „исихастичком 'виђењу' Бога и 'сједињењу' с Богом као крајњем домету духовног живота”⁶⁹.

Достизање истине – јер Бог је Истина – као циљ онима који теже вечном, уз бројна искуства (упуства) превасходно описана у богослужбеним текстовима житијног карактера, суштински подразумева индивидуалност у процесу духовног узрастања, у процесу богоспознања, као и чињеницу да је реч о *уском путу* пуном препрека, са кога бројни често исклизну у супротност. Зато је тек раздвајање од овог света тренутак када се јунацима хагиографија откривају сазнања вишег реда: она остају доступна само умирућима, не и сведоцима самртног тренутка житијног јунака.

Извори

Дукљанин (1988): *Љетопис попа Дукљанина*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Доментијан (1988): *Живот Светога Саве и Живот Светога Симеона*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Свети Сава (1986): *Сабрани списи*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Светописмо (1950): *Свето писмо*. Њујорк–Лондон: Савет Библијских друштава.

Свето писмо (2008): *Свето писмо, Нови завет*. Ваљево: Глас цркве.

Стефан Првовенчани (1988): *Сабрани списи*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Теодосије (1988): *Житија*. Београд: Просвета, Српска књижевна задруга.

Литература

Аверинцев, Сергејевич Сергеј (1982): *Поетика рановизантијске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.

Ареопагит, Дионисије (2015): *Небеска јерархија. Дела*. Ниш: Међународни центар за православне студије, Центар за византијско-словенске студије Универзитета у Нишу. 5–35.

Богдановић, Димитрије (2008): *Јован Лествичник у византијској и старој српској књижевности*. Бања Лука: Романов.

Богдановић, Димитрије (1997): *Студије из старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.

Бојовић, Драгиша (2004): *Пројекција митарства у „Житију Светога Петра Коришког”*. *Црквене студије*. Ниш: Центар за црквене студије. 121–129.

Деретић, Јован (2000): *Етиде из старе српске књижевности*. Нови Сад: Светови.

69 Богдановић 2008, 34.

Јухас, Георгијевска Љиљана (1993): Доментијан и платонистичка естетика. Београд: *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*. 23–37.

Кубат, Родољуб (2010): Ангеолошке представе позног јудаизма као израз специфичног теолошког дискурса – Теологија слике. *Црквене студије*. Ниш: Центар за црквене студије. 23–40.

Лествичник, Свети Јован (2003): *Лествица*. Манастир Хиландар.

Половина, Наташа (2009): Символика анђела у Доментијановим житијима. Нови Сад: *Синхронизско и дијахронизско у изучавању врста у српској књижевности*. 125–132.

Поповић, Јустин (1978): *Догматика православне цркве*, књига 3. Београд: Манастир Ћелије.

Преподобни Јустин Ћелијски: Постанак духовног света. Непагинирано, интернет, доступно на: http://www.spc.rs/sr/prepodobni_justin_tshelijski_postanak_duhovnog_sveta. Стање 12. 09. 2016.

Лествичник, Свети Јован (2003): *Лествица*. Света Гора Атонска: Манстир Хиландар.

Тихомиров, Е. (1998): Приказ појединачног суда – митрства. *Господ није створио смрт*,

Србуљ, Јован (1988): *Господ није створио смрт*. Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског.

Трифунковић, Ђорђе (1994): *Стара српска књижевност*. Београд: Филип Вишњић.

Трифунковић, Ђорђе (1991): *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Вук Караџић.

ФУНКЦИЯ АНГЕЛА В ОПИСАНИИ СТРАДАНИЯ И СМЕРТИ В СЕРБСКОЙ ЖИТИЙНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XII И XIII ВЕКОВ

Следуюя за фактом, что старая сербская литература стилистически и семантически обоснована на библейском повествовании, мы обратили внимание на примеры проявления ангелов из Священного писания и исследовали образы проявления этих ангелов в текстах взятых из житий старой сербской литературы XII и XIII веков. Вся вмешательства Бога в жизнь смертных людей, посредством ангелов-исполнителей воли Бога – мы контекстуализировали через три базовые функции этих бесплотных существ в средневековом тексте: помощь праведникам, наказание зла и несправедливости и присутствие ангела в моменте смерти героя хагиографии. Разыскивая подобные библейские образцы участия небесных существ в действиях и решениях смертных людей, героев житий, указали мы на любовь к Богу и страх от Бога, как дихотомический мотивационный механизм принятия Божьего промысла.